

Rådslag ett:

De nya jobben?

Digitaliseringens påverkan på arbetsmarknaden

Oktober 2015 - januari 2016

Digital Utmaning - tankesmedjan om framtidens samhälle

Digitaliseringen innebär en omvälvande, och på många sätt omstörtande, strukturomvandling för nästan alla samhällsområden. Digitaliseringen är inte en IT-fråga, utan en fråga om välfärd, hållbarhet, innovation, kompetens och konkurrenskraft. Mot bakgrund av detta har IT&Telekomföretagen tagit initiativet till en tankesmedja, med uppgift att lyfta fram, diskutera och debattera de möjligheter och framtidsutmaningar som digitaliseringen för med sig. Arbetet inom tankesmedjan sker i form av en serie arbetsmöten, så kallade rådslag.

Denna PM är en sammanfattning av det första rådslagets diskussioner, problematiseringar och slutsatser. Rådslaget har letts av Eva Uddén Sonnegård och har utgjorts av Per-Arne Andersson, Mårten Blix, Jan Edling, Lena Hagman, Gunnar Karlsson och Ylva Wretås. En närmare presentation av rådslagets medlemmar återfinns i slutet av denna PM.

De nya jobben?

Det pågår en stor omställning av samhället med den ekonomiska globaliseringen och tekniska digitaliseringen som främsta drivkrafter. Fysiska varor blir till digitala tjänster, digitala plattformar leder till att mellanhänder slopas och automatisering och robotisering effektiviserar både industrin och tjänstenäringarna. Allt detta påverkar arbetsmarknaden och en sak står klar: den framtida arbetsmarknaden kommer inte att se ut som den gör idag.

Tankesmedjan Digital Utmanings första rådslag har diskuterat och problematiserat kring digitaliseringens påverkan på arbetsmarknaden och som utgångspunkt använt ett antal påståenden:

- Den snabba tekniska utvecklingen ger datorer och robotar förmågan att göra allt mer av det som människor i dag gör.
- Mycket tyder på att hälften av de arbetstillfällena som finns idag försvinner inom 20 år, vilket innebär stora utmaningar för det svenska samhället.
- Alla de faktorer som styr arbetsmarknaden – politik, företagande, kollektivavtal, attityder – bör anpassas.

Låt oss se på ovanstående påståenden ett i taget.

”Den snabba tekniska utvecklingen ger datorer och robotar förmågan att göra allt mer av det som människor i dag gör.”

Ja, det är med stor säkerhet sant. Digitaliseringen ser ut att leda till att datorer blir allt ”smartare” och kan lösa mycket komplexa uppgifter, lära sig, så kallad maskininlärning, och göra allt längre intrång på det som hittills varit förbehållet människan. Det är dock inte uppenbart vilka arbetsuppgifter som datorerna tar över och vilka nya möjligheter som digitaliseringen skapar. Det mesta tyder på att hela arbetsmarknaden påverkas och att vi därför måste ompröva och ifrågasätta en rad saker för att i bästa mån kunna ta tillvara möjligheterna.

Maskiner kan antingen ersätta eller komplettera människan. Alla arbeten som innehåller rutinartade moment, vare sig de är manuella eller intellektuella, lämpar sig bra för att automatisera och därför kan digitaliseringen/robotiseringen påverka både enklare manuella jobb och sådana vi betraktar som kvalificerade tjänstejobb. Till den senare gruppen hör olika typer av redovisning, revision och regelkontroll, områden som idag kräver lång utbildning och sysselsätter stora tjänstemannagrupper.

Fungerar automatiseringen som komplement så frigör det människor för mer kvalificerade och värdeskapande uppgifter. Fungerar den som ersättning så upphör området att sysselsätta människor vilka får söka sig till andra områden. Individen har, och måste ha, det övergripande ansvaret för sin egen omställning och karriär, men ansvaret finns också hos berörda myndigheter och arbetsmarknadens parter genom att de ansvarar för att det finns goda möjligheter att ställa om från ett yrke till ett helt annat. Här finns ett stort behov av reformer för att ta till vara digitaliseringens möjligheter och förhindra att arbetslösheten och utanförskapet ökar.

”Mycket tyder på att hälften av de arbetstillfällena som finns idag försvinner inom 20 år, vilket innebär stora utmaningar för den svenska samhällsmodellen.”

Denna fråga har fått för stort utrymme i debatten och leder till fel diskussion. Snarare borde det handla om hur vi underlättar omställningen på arbetsmarknaden och minskar risken för spänningar. I synnerhet borde det handla om hur vi kan undanröja hinder för att nya jobb ska skapas och hur vi kan förbättra den bristfälliga matchningen på arbetsmarknaden.

Automatiseringen av jobb har redan varit omfattande och i Sverige har det också skapats många nya jobb under de senaste decennierna. Ökade inkomster har ökat efterfrågan på

nya tjänster. Digitaliseringen har dessutom i sig skapat nya jobb, för att utveckla och hantera den nya tekniken.

Olika studier, både internationella och svenska, pekar på att digitaliseringen leder till att uppemot hälften av de arbetsuppgifter som utförs av människor idag kommer att utföras av maskiner inom en period av 15 till 20 år. Men vi vet inte på vilket sätt arbetsmarknaden kommer att förändras. Datorer och robotar kan visserligen i allt högre grad komma närmare mänskliga förmågor, men automatiseringen kan även bidra till att nya jobb och arbetsuppgifter skapas. Tack vare allt smartare datorer kan många företag exempelvis producera och hantera ett allt större sortiment av produkter och tjänster som ska säljas, distribueras och underhållas. Det ökar efterfrågan på många olika sorters arbetsuppgifter, allt ifrån säljare i fackhandeln till reparatörer och troligen helt nya yrkesgrupper som vi idag inte kan föreställa oss. Digitaliseringen får ses som en drivkraft bakom en stor samhälls- och omvandling som i sig kan innebära både möjligheter och hot.

De nya jobb som de senaste 20 åren vuxit fram i Sverige domineras av kunskapsintensiva jobb, vilket speglar strukturomvandlingen mot en alltmer högfördlad produktion. Investeringar i forskning och utveckling, ny teknik och nya digitala system, design och allt högre kompetens, har fått en allt större betydelse för de svenska företagens och Sveriges konkurrenskraft. Ett tydligt tecken på detta är att industrins export fått ett växande tjänsteinnehåll och att industrins leverantörer domineras av tjänsteföretag. Över hälften av industrins leverantörer i Sverige kommer från tjänstesektorn. Även tjänstesektorns efterfrågan på sådana insatstjänster har ökat, liksom från övriga delar av ekonomin. Tjänster blir också en allt större del av exporten. Därmed har andelen höglönejobb ökat kraftigt och också skapat ökad efterfrågan från hushållen på många olika typer av hushållsnära tjänster.

Inom industrin har enklare arbetsuppgifter under lång tid rationaliserats bort. Men det är fel att utgå från att nästa våg av teknologisk omvandling kommer att se likadan ut. Olika områden kommer att se olika ut och inom exempelvis vård och omsorg kan vi snarare vänta oss brist på arbetskraft, inte minst utanför storstäderna. Det verkar gå att automatisera mycket av vårdpersonalens tunga lyft och enformiga uppgifter, men den sociala och empatiska delen av yrket i mötet med patienter och brukare låter sig svårligen automatiseras. Däremot bör det med smartare datorer gå att automatisera mycket av vårdens administration, både för att den i så hög grad styrs av rutiner och regler och för att där finns gott om välbetalda arbetsuppgifter vars bortrationalisering innebär en stor besparing. Vi bör vara öppna för att det inte bara är de enklaste och lägst betalda jobben som är intressantast att automatisera, utan att det i allt högre grad är "mellanjobben" med genomsnittliga löner

som påverkas. Det beror på kombinationen av den tekniska utveckling som möjliggör automatisering av kvalificerat arbete och på den ekonomiska logiken som innebär att besparingarna kan bli större där. Ny statistik från OECD visar en dramatisk omvandling mellan 1995 och 2010 med en ökning av jobb som karakteriseras av abstrakta arbetsuppgifter samt manuellt rutinarbete, och en motsvarande minskning av andra typer av rutinarbeten som traditionellt tillhört tjänstemannayrken.

Exempel på ett arbete som både är komplext med många olika arbetsuppgifter är vaktmästarjobbet, som vore dyrt och knappast rationellt att automatisera inom en överskådlig framtid då människans allsidighet är överlägsen maskinernas. Exempel på ett regelstyrkt jobb med höga lönekostnader är tandläkaryrket. Där bör det finnas incitament att automatisera delar av verksamheten. Därigenom kan priset sänkas och fler söka sig till en tandläkare eller så minskar utgifterna för tandläkarbesök, vilket frigör resurser för annan konsumtion.

”Alla de faktorer som styr arbetsmarknaden – politik, företagande, kollektivavtal, attityder – bör anpassas.”

Detta är sant, men samtidigt handlar det om mycket komplexa system och processer. Tidigare samhällsomvandlingar har inneburit stora behov av reformer. Då industrin ersatte hantverket gick hantverkare till industrin och fick uppleva en både social och ekonomisk standardsänkning. Ofta genomgick de vad som kallas ”deskillning” där kvalificerad kunskap ersattes av enkla moment vid en maskin. Jordbrukets rationaliseringar ledde till landsbygden avfolkades och arbetarklassen växte vilket skapade stora spänningar. Dessa spänningar hanterades genom ekonomiska och sociala reformer som i grunden ändrade samhällets sätt att fungera. Återigen behövs kraftfulla ändringar av gällande regelverk.

Människor som i praktiken förlorar sina jobb då dessa automatiseras måste på ett smidigt sätt få hjälp med att ställa om till andra, förhoppningsvis mer svårdigitaliserade och välavlödade arbeten. Frågan är dock i vilken mån man vill eller kan lyfta sig kompetensmässigt. För att alla ska få plats på arbetsmarknaden måste det finnas marknader för en rad olika arbeten.

Industrin förändras genom rationaliseringar och omstruktureringar. En betydande del av personalen ”på golvet” är numera anställda på bemanningsföretag, vilket ger en betydande flexibilitet men samtidigt gör det mer utmanande att överblicka strukturomvandlingen.

Industrin varslar inte på samma sätt som förr vid arbetsbrist, utan stöten tas av externa företag. Bemanningsföretag tenderar att ta hand om allt större delar av både de enklare och mer kvalificerade arbetsuppgifterna. Industriproduktionen består idag alltmer av nätverk av både tillverkande och tjänsteproducerande företag.

I samband med detta är det viktigt att diskutera ansvarsfrågan. På vilket sätt fördelar sig ansvaret mellan individen, företag och det offentliga? Till sist faller ansvaret för den enskildes karriär på den enskilde själv, däremot måste både företag och det offentliga skapa strukturer som gör det enklare att med arbete och studier göra karriär. Det är inte nödvändigtvis problematiskt att i början av sitt yrkesliv ha låglönejobb, det som är problematiskt att fastna i låglönejobb med för små möjligheter att förbättra sin livssituation genom arbete eller studier, något som skett i USA, så kallade "working poor".

Utmaningar

Rådslaget har identifierat en rad utmaningar som behöver åtgärdas för att enskilda och grupper ska kunna ställa om yrkesmässigt då digitaliseringen påverkar deras arbeten. Digitaliseringen pågår oavsett vad vi gör, så frågan är om vi ska dra nytta av den på samma sätt som vi tidigare lyckades dra nytta av både ångkraften och elektriciteten, eller om vi istället ska drabbas genom ökad arbetslöshet, ökade inkomstklyftor och fattigdom.

Det finns ett antal utmaningar men inga enkla lösningar. Rådslaget har valt att problematisera kring några:

- Konkurrenskraftens betydelse
- Ett utbildningssystem för hela livet
- En framtida arbetsmarknad där anställningen inte är norm
- Arbete, bostad och miljö – var ska vi arbeta och bo?

Konkurrenskraftens betydelse

Lite förenklat kan man säga att innovativa produkter drar till sig efterfrågan och skapar jobb, medan arbetsbesparande rationaliseringar, automatisering och digitalisering av produktionsprocessen drar undan jobb. Men detta är bara skenbart sant. En mer rationell produktion är i själva verket en förutsättning för en konkurrenskraftig produktion. Rationaliseringar skapar billigare och mer effektiva produkter och drar därför till sig efterfrågan vilket kan leda till ökad sysselsättning. Företag som inte ständigt förnyar och förbättrar sina produktionsprocesser tenderar att ha dyrare och mindre effektiva produkter, vilket kan minska efterfrågan och därmed sysselsättningen.

Vad som gäller för företag kan också gälla för regioner och nationer. Ett land som inte ständigt förnyar och effektiviserar företagens produktionsförutsättningar riskerar minskad efterfrågan och sysselsättning. Mycket tyder på att Sveriges förutsättningar för en konkurrenskraftig produktion har försämrats i en rad avseenden.

Den växande bostadsbristen, särskilt i storstäderna, har gjort det svårare för företagen att rekrytera den arbetskraft de behöver. Det svenska transportsystemet, inte minst järnvägsnätet, har under decennier varit kraftigt eftersatt vilket lett till sämre transporter av gods och personer och ett hinder för byggande av nya bostäder på orter som skulle vara intressanta om de hade haft transportinfrastruktur. De svenska elpriserna håller på att närma sig de priser som företag på den europeiska kontinenten betalar, vilket gör att elintensiv produktion riskerar att flytta utomlands. Den svenska utbildningen har under flera år försämrats, inte minst när det gäller naturvetenskap och matematik, vilket kan vara en viktig anledning för företag att förlägga produktionen utomlands. Och inte minst har storföretagens forskning och utveckling minskat i Sverige och istället flyttat utomlands. Tyvärr har de små och medelstora företagen inte samtidigt ökat sin FoU.

Sammanfattningsvis finns det ett flertal viktiga indikationer på en försvagning av den svenska konkurrenskraften. Den ökade automatiseringen och digitaliseringen kan motverka denna utveckling och bidra till att stärka Sveriges konkurrenskraft. Men då måste dessa utmaningar tas på allvar och den ekonomiska politiken inriktas på att förbättra förutsättningarna för svenskt företagande. Statistiken över olika länders världsmarknadsandelar när det gäller export av varor och tjänster visar att Sverige har utvecklats sämre än motsvarande små exportberoende länder i Europa.

Ett utbildningssystem för hela livet

Utbildning i allmänhet och högre utbildning i synnerhet är nyckelfaktorer för att ekonomin ska kunna utvecklas i en allt mer digitaliserad värld. Ett ineffektivt utbildningssystem är ett avgörande hinder för omvandling. Det är dags för en stor reformering av hela utbildningssystemet; en reformering som bör vara minst lika genomgripande som när både folkskola och högre utbildning sattes på plats runt mitten av 1800-talet. Det handlar om att göra utbildningen mer flexibel och sprida ut den över tid så att individer kan utbilda sig genom hela yrkeslivet.

Det finns en stor rationaliseringspotential i den högre utbildningen eftersom systemet som det ser ut idag är ineffektivt. Alltför många studenter utsätts för överutbildning som tar många år i anspråk samtidigt som kraven i arbetslivet förändras snabbt. Det finns en tydlig

risk att den stora investeringen i tid och möda som den grundläggande utbildningen utgör inte är värd sitt pris. Genomströmningen är låg, vilket tyder på effektivitetsproblem, betygsinflation verkar råda och nyttjandegraden av högskolornas lokaler är dålig.

Frågan är hur utbildningen kan göras flexiblare, så att den bättre motsvarar vad både studenter och arbetsgivare efterfrågar och om den kan reformeras så att den bättre fostrar kommande entreprenörer. Många skolungdomar har numera bristande kunskap och insikt om vilka möjligheter som finns på arbetsmarknaden. Troligen bör utbildningen, både den grundläggande och den högre, blir mer allmän i meningen att förbereda elever och studenter för en snabbt föränderlig arbetsmarknad.

Långa handläggningstider för nyanlända hindrar dem att komma in på arbetsmarknaden och klara sin egen försörjning. Välutbildade nyanlända bör kunna komma ut snabbare på arbetsmarknaden. Idag fastnar de ofta i program där det är ett för stort fokus på att lära sig svenska. Kan det inte räcka med viss svenska och kunna engelska för att gå vidare? Det borde gå att organisera mottagningen så att folk i högre grad sorteras efter vilken utbildning och kunskap de faktiskt har. Det så kallade snabbspåret är ett steg i rätt riktning och borde införas snarast.

Den snabba digitaliseringen gör att en längre, sammanhållen akademisk grundutbildning kan ifrågasättas. En omfattande och lång utbildning i sig är ingen garanti för att få ett arbete. Det finns en tydlig risk att den stora investeringen i tid och möda som den akademiska grundutbildningen utgör inte är värd sitt pris. Ett mer dynamiskt utbildningssystem behövs på alla nivåer. Hur ett sådant ska se ut är för tidigt att säga men klart är att utbildningssystemet måste utformas så att vidareutbildning och omskolning är ett naturligt inslag i ett långt yrkesliv.

Det finns många frågor man kan ställa sig om utbildningssystemet. Nästkommande rådslag i tankesmedjan Digital Utmaning kommer att arbeta med utmaningar i systemen för utbildning och omställning.

En framtida arbetsmarknad där anställningen inte är norm

Digitaliseringen väntas leda till en ökning av antalet mindre företag. Både genom den ovan nämnda omvandlingen av industrin och genom rationaliseringar. Det finns en tendens att arbetskraft övergår till eget företagande för att det inte finns något annat val, så kallat ofrivilligt företagande, där företagaren i praktiken arbetar med en huvudsaklig kund. Om friare anställningsformer eller egenanställning blir norm snarare än undantag bör hela sättet att

se på företagande förändras. De regler som idag finns för företagande och arbetsgivaransvar utgår i hög grad från att företagen är stora, har en hög grad av arbetsdelning inom sig med en professionell ledning och hög intjäningsförmåga. Frågor kring skatter, rapportering, anställningar och arbetsmiljö tas om hand av en professionell kader av handläggare och det innebär inget större problem för företaget om reglerna blir alltmer komplexa.

Men om antalet mycket små företag ökar helt enkelt för att det är det enda sättet för stora grupper att försörja sig blir konsekvenserna för medborgarna problematiska. Ett aktiebolag är en mycket praktisk företagsform och redan idag gäller delvis olika regler för större och mindre aktiebolag. Men kan man underlätta ännu mer för aktiebolag med en eller ett par medarbetare?

Socialförsäkringssystemet utgår från att anställningen är norm och att lönen är fast och dessutom ökar över tid. Här kan behövas större möjligheter för individuell anpassning och dessutom system som är enkla att förstå eftersom företagare ska fokusera på kärnverksamheten och inte behöva lägga mycket tid på avancerad ekonomisk planering. I Storbritannien har till exempel denna grupp på senare år ökat markant. I de flesta OECD länder har andelen temporära jobb ökat och hälften av alla nya jobb är inom denna kategori – antingen tidsbegränsade, deltid eller eget företagande.

Kan regler kring skatter och anställningar vara mer diversifierade? De regelförenklingar som tidigare diskuterats har i stor utsträckning inte genomförts. Med en arbetsmarknad i full förändring behöver en genomgripande genomgång av företagandets regler och villkor göras.

Arbete bostad och miljö - var ska vi arbeta och bo?

Ett av de största hindren för utveckling av ekonomin är bristen på bostäder och transportinfrastruktur, vilket innebär att det är svårt att ta ett nytt jobb på en ny ort, oavsett om man avser att pendla eller flytta till jobbet. Det kommer att bli nödvändigt, inte minst ur ett kompetensperspektiv, att utvidga de funktionella arbetsmarknadsområdena eftersom efterfrågad arbetskraft måste kunna röra sig över större områden. Dåliga möjligheter till pendling måste åtgärdas med investeringar i infrastruktur, annars blir det en flaskhals i ekonomin. Vi ser att pendlingsmönster etableras i tidig ålder som en av följderna av det fria skolvalet. Många gymnasieelever pendlar numera för att kunna gå på den skola de önskar, vilket lägger grunden för fortsatt pendling även som vuxna.

Att transportinfrastrukturen är undermålig märks bland annat genom den skenande prisutvecklingen på lägenheter och villor nära storstädernas innerområden. Så länge detta inte är

åtgärdat är det helt enkelt nödvändigt att bo nära arbetsplatsen för att ha ett drägligt liv. Trots att det skulle kunna gå att pendla långt med både bil och tåg, är det inte praktiskt möjligt. Den som skulle kunna pendla skulle få lägre boendekostnader genom att bo på en mindre ort en bit från ett dynamiskt område, men ändå ha ett välbetalt arbete. Bristerna vad gäller vägar och järnvägar är så stora att de hindrar alla effektiva transporter, åtminstone under de tider då många vill resa.

Samtidigt är fast anställning en förutsättning för att kunna få egen bostad, oavsett bostadsort, och när fast anställning inte är norm kommer det att ställa nya krav på bostadspolitiken och bostadsfinansieringen.

En slutsats är att Sverige både har ett stort behov av investeringar i transportinfrastruktur för att skapa större funktionella arbetsmarknader och av att låta de större städerna växa. Den fortgående urbaniseringen är en paradox eftersom digitaliseringen visserligen skapar allt bättre möjligheter att jobba i nätverk som inte behöver hållas ihop rent fysiskt. Men uppenbarligen erbjuder storstaden ett socialt sammanhang som lockar. Storstädernas tillväxt hindras dock effektivt av komplicerad byggreglering och av att den obebyggda marken är reserverad för annat än fastigheter. Befintligt bestånd utnyttjas för dåligt och flyttkedjorna motverkas av inlåsnings effekter i skattesystemet. Här står Sverige inför stora utmaningar som avgör hur väl Sverige ska dra nytta av digitaliseringens möjligheter och därmed om vår framtida konkurrenskraft.

Medlemmar i rådslaget "De nya jobben?"

Eva Uddén Sonnegård, rådgivare, ekonomie doktor. Kommer närmast från Finansdepartementet och var tidigare minister på OECD-delegationen i Paris. Hon har också varit statssekreterare (M) i Arbetsmarknadsdepartementet och rådgivare på Riksbanken. Hon driver nu sitt eget företag evauddenab.

Mårten Blix är fil dr i nationalekonomi och gästforskare vid Institutet för Näringslivsforskning. Han har nyligen skrivit rapporten "Digitalization and the economy - challenges and opportunities" på uppdrag av Svenskt Näringsliv. Han var tidigare sekreterare i Framtidskommissionen och har haft olika ledande befattningar vid Riksbanken, Finans- och Näringsdepartementet samt varit expert vid Europeiska Centralbanken. Han arbetar nu med en bok om "Digitalization and challenges for the welfare state."

Jan Edling är analytiker på det egna företaget FLEXICURITY. Han har tidigare arbetat som analytiker på LO och VINNOVA. Jan har skrivit böcker och artiklar om globalisering, innovationspolitik, arbetsmarknadspolitik och social utslagning och har för ett tiotal år sedan väckt debatt kring begreppet utanförskap.

Lena Hagman är Almegas chefekonom sedan våren 2008. Hon var tidigare chefekonom på TCO, chef för en analysenhet vid SCB och innan dess bl.a. prognoschef vid Industriförbundet.

Gunnar Karlsson är professor vid KTH sedan 1998 och prefekt för avdelningen för kommunikationsnät. Han har varit gästprofessor vid ETH Zürich, EPFL samt Tekniska högskolan i Helsingfors. Hans forskning gäller främst internet- och mobilkommunikation och han är engagerad i omställning till nätutbildning och digitaliseringens inverkan på universitet och högskolor.

Ylva Wretås är utbildad vid KTH och arbetar idag som arbetsmarknadsstrateg vid Västerås stad. Hon leder flera stora förändringsprojekt kring framtidens arbetsmarknad. Hon har bland annat varit huvudskribent för flera strategier inom forskning och samverkan.

Per-Arne Andersson är direktör på Sveriges Kommuner och Landsting och chef för avdelningen för utbildning och arbetsmarknad. Avdelningen ansvarar för frågor om skola och förskola, sysselsättning, arbetsmarknad, integration, försörjningsstöd/ekonomiskt bistånd.

Rådslaget gästades av **Viktor Jondal**, designer på STUDIOJONDAL, som gick igenom 3D-teknikens möjligheter och dess effekter på framtidens arbetsmarknad.